

Faiq ŞUKÜRBÖYLİ,
AYB və AJB-nin üzvü,
"Qızıl qələm" media
mükafatının sahibi

(əvvəlki ötən sayımızda)

Qars qapısı divarları mürəkkəb planlamasına görə Ani qalasının digər hissələrindən fərqlənir. Xüsusilə qalanın içindəki otaqlar olduqca mürəkkəb planlamaya malikdir və hətta mütəxəssislərin bəziləri qalanın bu hissəsini ayrıca qala kimi qiymətləndirirlər. Qars qapısı ətrafındakı bürclər isə ümumilikdə Ani qalasında olan bürclərdən ən qədim və hündür olanlarıdır.

Qars qapısının üstündəki kəmərlər isə elə inşa edilmişdir ki, kimsə qapını zorla açmağa çalışarsa, kəmərdən nəhəng daş parçaları qoparaq həmin adamın üstünə tökülməli idi. Qars qapısından sonra isə çox təsiredici və böyük görünüşə malik möhkəm qala divarları başlayır. Qala divarları bu hissədə qıvrılaraq cənuba doğru dönür. Görünür qalanın inşası zamanı bu hissənin daha çox hücumə məruz qala biləcəyi düşünülmüşdür. Bu hissədə bayır divarı demək olar ki, iç divar qədər möhkəm inşa edilmişdir. Bu hissədə həmçinin polixrom daş işçiliyinin müşahidə olunduğu çox gözəl bəzəkli bir bürç də vardır.

Hidrellez qapısı divarları üstündəki şahmat taxtasını xatırladan qırmızı-qara daşlarla hörülmüş damalı lövhəyə görə vaxtilə burada arxeoloji qazıntı işləri aparmış ruslar arasında "Chequer-Board Gate" kimi tanınırdı. Bəzəkli lövhəsiylə birgə qapı X əsrə aid edilir. Amma qapı ətrafında olan bürclər Şəddadilər dövründə (1164-1199) inşa edilmişdir.

Göllər Qarsın əzəlliyi və gözəlliyidir

Qarsda nisbətən təmiz olan arx, çay və göllər qədərincedir. Burada 20-yə yaxın irili-xırdalı göl var. Bunların arasında Çıldır, Karzak, Ayğır, Ərhan, Turna, Çənəkçi, Aktaş, Çalı və Quyucuq gölləri xüsusi özəllikləri ilə seçilir. Özəlliklə su quşları cəhətdən önəmli olan bu göllər bölgənin dəyərləridir. Ərazidəki tək süni göl Arpaçay su anbarı gölüdür. Qarsda Çıldır su anbarı, Arpaçay su anbarı və Bayburt olmaqla üç ən önəmli su anbarı var. Bunlardan Arpaçay və Çıldır

Qars tarixin yaddaşında

su anbarında həm enerji, həm də suvarma, Bayburt su anbarından isə sadəcə olaraq suvarma məqsədilə istifadə olunur.

Bu göllərin hər biri özəlliyi və gözəlliyi ilə fərqlənir. Göllərin incisi Çıldır gölü hesab edilir. Çıldır gölü Ərdəhan və Qars sərhədinin əhatəsində qərarlaşan, dəniz səviyyəsindən 1959 metr yüksəklikdə yerləşən tektonik quruluşlu, şirin sulu göldür. 123 kv. km ərazini əhatə edən bu göl Göyçə gölündən sonra ikinci yerdədir. Gölün ən dərin yeri 42 metrdir. Billur kimi saf və şəffaf suyu var. Əsasən bulaqlarla və qüzey suları ilə qidalanır. Gölün artıq suları Cala dərəsi vasitəsi ilə Qars çayına axır. İlin bütün fəsillərində göldə bir çox vəhşi quşlara rast gəlmək mümkündür. Gölün əsas özəlliyi ondadır ki, burada nadir - sazan (aynalı) və alabalıq balıq növləri yaşayır.

Çıldır gölündə balıqçılıq insanların başlıca məşğuliyyəti

dir. Susuz rayonunun həndəvərində olan bu göl əriyən qar suları və dibindəki qaynaqlarla qidalanır.

Qış aylarında donan suları yazda əriməyə başlayanda dibdəki havanın yuxarı çıxması nəticəsində at kişnərtisinə bənzər səse görə bu gölə Ayğır gölü deyirlər. Göldə bir çox balıq növləri yaşayır. İnsanlar ilin bütün fəsillərində burada balıq ovuna çıxırlar. Göl həm də vəhşi quşların hesabına daim "qonaqlı-qaralı" olur.

Dəniz (çınqıllı ülkər) gölü Ala dağın Kağızman bölgəsinə baxan yörəsində qərarlaşır. Dibindən qidalanan və suları şirin olan göldə bol miqdarda balıq yaşayır.

Durna gölü

Kağızmana bağlı Kötək bucağının quzey doğusunda vulkanik ərazidə yer alır. Dairə formasında olan göl çevrəsini əhatə edən təpələr girintili-çıxıntılıdır. Sahilləri çəmənlərlə örtülüdür, təpələrdən axan qar suları və dibindəki qaynaqlarla qidalanır, ketdikcə ortaları dərinləşən göldə balıq yaşamır. Bura vəhşi quşların gəlim yeridir.

Quyucuq gölü Ağ yaxa yolu üzərində qaynaqla qidalanan, axıntısı olmayan bir göldür. 3 metr dərinliyində olan sular da balıq yaşamır. Vəhşi qaz və ördək, qarabatdaq, leylək və cürbəcür vəhşi quşların yaşadığı bu göl mühafizə olunur. Yazda böyüklüyü 219 hektara qədər uzanır.

Lavaşın (lavaş) gölü Çıldır gölünün güney batısında yerləşən bir göldür. Suları açılan bir kanalla Çıldır gölüne axıdılmaqdadır.

Qarsın təbiəti, təbiətin səxavəti

Təbiət öz gözəlliyini və səxavətini bu ərazidən əsirgəməmişdir. Burada ilin bütün fəsilləri gözəl olur. Qars bölgəsində Türkiyədə olduqca az tapılan və içərisində yabanı həyatla bərabər bütünlüşən Sarıçam meşələri var. Meşədə müxtəlif cür toxumlu bitki təbii olaraq yetişir. Bu bitkilər dənəsi dünyanın başqa heç bir yerində olmayan nadir növlərdir. Alıluhu Əkbər dağlarında yetişən "Kars burçağı" (Lathyrus Karsianus) bunlardan biridir. Kars adını daşıyan başqa bitkilər də var. Festuka Karsiana Allium Karsianum, Caucalis Karsiano və

Nonea Karsentis bunlardan bir neçəsidir.

Aprel ayının ortalarında qarların əriməsi yazın başlanğıcı sayılır. Xalq arasında Qardənlər adıyla tanınan, qardənlərin arxasında su kənarlarında açan toy çiçəkləri, çuha çiçəkləri, narıncı gəlinçiklər və çəhrayı durna dimdikləri ilə yaz gəlir.

Qars kəndliləri

yaz aylarında tarlaları əməkən çıxan koşkoz yumurtalarını soyub yeyirlər. Kişnişin təzə yarpaqları budaqları Qars bazarlarında satılır və yeməklərə ləzzət vermək üçün istifadə edilir. Baldırğan otu gövdəsinin qabığı soyulduqdan sonra çiy və ya turşusu qoyularaq istifadə olunur. Dəli xaşxaş, gicitkən, yemilik, əvəlik, quşəpəyi, aşotu, eyni zamanda Qars mətbəxinə zənginləşdirən bitki növləridir.

Qarsda tarixin köhnə vaxtlardan bəri bitkilərin şəfa verən özəllikləri bilinirdi. Xalq arasında türkeçərə olaraq tanınmış insanlar fiziki və psixoloji narazılıqları-xəstəlikləri müalicə etmək üçün nənələrdən, babalardan öyrəndikləri biliklərdən istifadə edirdilər. Müasir tibb və dərman sənayesinin inkişafı ilə müalicə üsulları bitkilərlə müalicənin qaydalarını, təcrübəsini və adət-ənənəsini arxa plana keçirdi, amma unutmamalıdır. Bu gün də kiçik nasazlıqları müalicə etmək üçün nadir də olsa, sarıçiçək, təzə turp, asma yarpağı, zəgərək toxumu, soğan kimi ərazidə yetişən bitkilər istifadə olunur. Ərazidə təbii kənd təsərrüfatına uyğun əkilən bilən topraqlar üstünlük təşkil edir.

Qarsda bitki örtüyünün zənginliyi və keyfiyyəti, bu ərazidə becərilən bala da müsbət təsirini göstərir. Yaylaq bitkilərinin çeşidliliyi ilə bərabər uzunömürlü olması, Qafqaz ırqlı arıların yüksək keyfiyyətli bal istehsal etməsinə şərait yaradır. Osmanlı sarayında Kağızman bölgəsinin balından istifadə edildiyi tarixdə göstərilir.

Bölgədə qazçılıq illərdən bəri ənənəvi üsullarla həyata keçirilir və sadəcə ailənin ət

ehtiyacını ödəmək üçündür. Saxlanılan qazlar payızda kəsilir, ətləri qurudularaq qışlıq azuqə kimi saxlanılır. Məlumdur ki, qazın əti ilə bərabər, onların tükündən də geniş istifadə olunur. Qaz sadəcə süfrələrdə deyil, Qarsım mədəniyyət və incəsənət həyatında da yer tutmağa başlamışdır. Belə ki, 2006-cı ildə ilk dəfə

olaraq Beynəlxalq Qars Qızıl Qaz Film Festivalı da məhz burada keçirilmişdir.

2007-ci ildə isə Qarsda keçirilən "Birinci Qaz Bayramı" diqqəti cəlb etmiş, tədbir çərçivəsində, qazların rayon mərkəzində etdikləri yürüş maraqlı görüntülərlə yadda qalmışdır. Bu cür tədbirlərin təşkilinə hər şeydən əvvəl qazın insan həyatında əhəmiyyətinə və qazçılığın inkişaf etdirilməsinə yönəlir. Qazçılığın inkişafı təbii təbidir ki, ərazidəki şirin sulu göllərin bolluğu ilə bağlıdır.

Qarsın dəyərlərindən biri

də Qars Çoban itləridir. Ümumilikdə düzənlik ərazilərdə sürüləri qoruyan və heyətlərdə saxlanılan Qars Çoban itləri iri cüssələri mühafizə edən özəllikləri və ağıllı olmaları ilə yanaşı sərt iqlim şəraitlərinə qarşı da dözümlüdür.

Qars coğrafi quruluşuna görə təbii dəyərlərlə zəngin turizm potensialına sahibdir. Uzun və son dərəcə soyuq keçən qış ayları boyunca qar yağışlarının güclü olması dəniz səviyyəsindən orta hesabla 1750 metr yüksəklikdə qurulan rayon qış idmanları və turizm üçün çox əlverişlidir. Digər tərəfdən Urartulardan başlayaraq günümüze qədər yetişən maddi-mədəniyyət mərkəzləri, tarixi-memarlıq abidələri, eləcə də bölgənin zəngun su qaynaqları, çeşidli, cürbəcür göl və axar suların olması flora və faunasını seyrinin gözəlliyi və ekologiyanın zənginliyi rayonu alternativ, ekoloji turizm çəhətdən daha önəmli edir.

(ardı növbəti sayımızda)